

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 37.016:316.7:7.01

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14599067>

Дидактична перспектива вивчення зв'язу і гартів: національний контекст і культурно-мистецька парадигма

Зелененька Ірина Алімівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>

Ткаченко Вікторія Іванівна

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>

Бузенко Ірина Леонідівна

Кандидат педагогічних наук, викладач, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», м. Вінниця, Україна, ORCID <https://orcid.org/0009-0003-8115-5476>

Дмитрук Лілія Іванівна

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Вінницький національний медичний університет імені Миколи Пирогова, м. Вінниця, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3576-7124>

Прийнято: 17.12.2024 | Опубліковано: 29.12.2024

Анотація. У статті розповідається про ключові аспекти застосування альтернативних методик на предмет вивчення зв'язу, гартів та їхнього відображення в мистецтві, зокрема, у художній літературі України, у тих мистецьких творах, що включені до освітніх програм, фігурують в освітньому процесі як ілюстрації валеологічної евристики українців, із метою поглибленого розгляду ключових еволюційних моментів гарту як культу, гарту як феномену культури та спорту. У статті підкреслено своєчасність, актуальність використання аналітичних вправ, застосунків, прикладного інструментарію, медіаресурсів для формування й розвитку еко- та валеологічного мислення здобувачів середньої освіти. Особливу увагу зацентовано на важливості сприяння поступальному розумінню юнацтва важливості симбіозу культури та спорту в етногенезі українців, що не занепає під тиском інтервенцій, режимів. У розвідці наголошується на потребі комплексного розуміння моделювання стійкої до впливів національно-патріотичної свідомості юнаків і юнок та готовності відстояти пріоритети України, її суверенітет і свободу як ключові сегменти гарантій збереження цінностей у Європі. У науково-методичному дослідженні запропоновано цілісний кейс із розробок теоретично-практичного спрямування, що вміщують власне інтелектуальні та інтелектуально-пошукові, евристичні та інтерактивні форми роботи (завдання з посиланнями на активні ресурси в цифрових системах медіа, зокрема, це медіа-енциклопедії, документальні фільми, віртуальні музеї, медіа-плакати, кіноадаптації, коміксарії, медіа-скетчі, інтернет-шаржі, мему та пости в соціальних мережах). Основою для окреслених методичних матеріалів, як правило, є ті медіаосвіторії, що сприятливі для залучення здобувачів середньої та вищої освіти до активності в межах навчального процесу та розвивають аналітичні вміння, вправність у інтерпретації національних традицій, гартових і

мистецьких, що відповідають сучасним гуманістичним цінностям. У статті поступально звернено увагу на те, що домінанта аналітичних, творчих, інтерактивних форм роботи цілком очевидна, оскільки сьогодні вони опираються на медіапродукт, на створення альтернативних цифрових ресурсів, що здатні підвищувати зацікавленість спортом і культурою водночас. При цьому креативні майданчики, дискусії та ділові ігри, симуляції пришивидиують реакції обговорень у соціальних мережах, сприяють приверненню уваги до актуальних проблем сучасності, до глобальних контекстів та історичних, стають основою для розгляду України як унікальної європейської культурної цивілізації. Результати, отримані в процесі дослідження, свідчать про потребу подальшого впровадження медіаосвіти в закладах освіти, зокрібна, у закладах загальної середньої освіти, що можливо забезпечити за рахунок синтезу фізичної та мистецької культур нації, зокрема, спорту, літератури та медіа. У науково-методичній статті здійснено те, що можна кваліфікувати як внесок у розвиток медіаосвіти в Україні, медіаграмотності у світі, а також запропоновано інноваційні прийоми інтегрування компонентів медіаосвіти, зокрема, гейміфікаційні. Актуальність науково-методичного дискурсу, розгорненого в дослідженні, зумовлена впровадженням гейміфікації та медіаграмотності, інфомедійної безпеки в усіх сферах постінформаційного, постіндустріального, технократичного суспільства, детермінована потребою підготовки молоді до адекватного сприйняття реальності. Значущість результатів дослідження у практичній площині очевидна й полягає в позиціонуванні методичних матеріалів розвідки як оптимально доцільних у використанні на офіційних освітніх платформах.

Ключові слова: *гейміфікація, інфомедійна грамотність, євроінтеграція, загартування, мистецьке покоління, критичне мислення, інтерактивні завдання.*

Didactic aspect of studying physical hardening: national context and cultural and artistic paradigm

Zelenenka Iryna Alimivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>

Tkachenko Viktoriia Ivanivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>

Buzenko Iryna Leonidivna

Candidate of Pedagogical sciences, teacher, Municipal institution of higher education «Vinnitsia humanities and pedagogical college», Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0009-0003-8115-5476>

Dmytruk Liliia Ivanivna

Associate Professor, Associate Professor of Department of the Ukrainian Studies, Pirogov National Medical University, Vinnitsa, Ukraine ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3576-7124>

***Annotation.** The article considers the key aspects of the application of alternative methods of physical hardening research and their reflection in art. In particular, it is about the reflection in the fiction of Ukraine, in those works of art that are included in the educational programs, which appear in the educational process as*

illustrations of the valeological heuristics of Ukrainians, with the aim of in-depth consideration of the key moments of the evolution of physical exercises as a cult, as a cultural and sports phenomenon. The article emphasizes the timeliness and relevance of the use of analytical exercises, relationships, applied tools, media resources for the formation and development of eco- and valeological thinking of students of secondary education. Special attention is focused on the importance of promoting the progressive understanding of the youth of the importance of the symbiosis of culture and sports in the ethnogenesis of Ukrainians, which did not decline under the pressure of interventions and regimes. The intelligence emphasizes the need for a comprehensive understanding of the modeling of the impact-resistant national-patriotic consciousness of young men and women and the readiness to defend the priorities of Ukraine, its sovereignty and freedom as key segments of guarantees of the preservation of values in Europe. The scientific-methodical study offers a complete case of theoretical-practical developments, which contain intellectual and intellectual-searching, heuristic and interactive forms of work (these are tasks with links to active resources in digital media systems, including media encyclopedias, documentaries, virtual museums, media posters, film adaptations, comic strips, media sketches, internet cartoons, memes and social media posts). The basis for the outlined methodical materials, as a rule, are those media educational institutions that are favorable for attracting secondary and higher education students to activity within the educational process and develop analytical skills, skill in interpreting national, cultural and artistic traditions that correspond to modern humanistic values. The article gradually draws attention to the fact that the dominance of analytical, creative, interactive forms of work is quite obvious, since today they rely on media products, on the creation of alternative digital resources that can increase interest in sports and culture at the same time. At the same time, creative platforms, discussions and business games, simulations speed up the reactions of discussions in social networks, contribute to drawing attention to the current problems of our time, to global and historical contexts, and become the basis for considering Ukrainians as a unique European cultural

civilization. The results obtained in the research process indicate the need for further implementation of media education in educational institutions, particularly in general secondary education institutions, which can be provided through the synthesis of physical and artistic cultures of the nation, in particular, sports, literature and media. The scientific-methodical article made what can be qualified as a contribution to the development of media education in Ukraine, media literacy in the world, and also proposed innovative methods of integrating the components of media education, in particular, gamification. The relevance of the scientific and methodical discourse developed in the study is determined by the introduction of gamification and media literacy, infomedia security in all areas of the post-information, post-industrial, technocratic society, determined by the need to prepare young people for an adequate perception of reality. The significance of the research results in the practical sphere is obvious and consists in positioning the materials of methodological formulations as optimally suitable for use on official educational platforms.

Keywords: *gamification, infomedia literacy, European integration, hardening, artistic generation, critical thinking, interactive tasks.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Висловлюючи ряд прогностичних міркувань, хотілося б наголосити на тому, що укладачі сучасних освітніх програм усвідомлюють доцільність вивчення у закладах загальної середньої освіти того потенціалу національної культури фізичної та мистецької, що була замовчувана або ж фальшована в часи підтоталітарні. У методичній періодичній літературі окреслено шляхи опрацювання національних досягнень у гартях, що відображено, зафіксовано в мистецтві слова, однак найефективніші форми роботи, із оптимізацією навчання й виховання, на часі для обговорення. Окремі оприлюднені огляди, пропозиції щодо роботи позакласної, а також креатив у вигляді івентів, концертів доцільно підсилити семінарами, вебінарами,

хакатонами та, урешті, конференціями, що опиралися б на досвід попередньо застосованих форм роботи та акумулював їх результативність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (огляд літератури). Проблемам упровадження гарту в закладах середньої та вищої освіти, стосовним медіаграмотності, вправності аналітичної у здобувачів освіти присвячено чимало праць; гарту, звитяги та їхній культурно-історичний потенціал обґрунтували: М. Дубовис [8], Б. Мисак [16], Л. Канішевська [13], М. Ячнюк [21]. Відображення гартів і звитяг у мистецьких творах згадане в наукових розвідках Ярини Цимбал [29], Ірини Зелененької [10, с. 52-53], Вікторії Ткаченко [10, с. 54-55]. Також варто відштовхнутися від дефініцій відомих у світі істориків, етнологів: Дмитра Яворницького [33], Михайла Максимовича [15], Олекси Воропая [3], Ігоря Ісіченка [11], Сергія Шумила [32], Юрія Пуківського [23]. Уже оприлюднені погляди потребують методичної аргументації, на основі розробленого аналізу розуміння гарту в його історично-культурному зрізі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуально окреслити обсяги валеологічного матеріалу, який розглядатиметься, а також обґрунтувати методику його викладу (враховуючи індивідуальні особливості здобувачів), виділення ключових прийомів роботи, змісту, мети занять; у зв'язку з чим пропонуємо розглядати національні гарту, звитяги українців у мультимедійній площині, у системі інноваційних (гейміфікаційних) підходів, що й реалізуємо у розвідці.

Доречним є класичне, ілюстративне, ігрове (рольове з жестами) декламування творів художньої літератури України, виразне читання лірики, що відображає фізичний потенціал українців-захисників як культ і фетиш у жорстких, несприятливих історичних умовах. Для цього акцентуємо увагу на тих світових формах загартувань, що можуть паралелити до національних, або ж на тому, що є фальсифікуванням національних звитяг і гартів, зменшення їхньої цивілізаційної ролі. Продовженням чого буде, прогнозуємо, вироблення навичок

диспуту, евристичної бесіди, бесіди-рекомендації, що рекомендуємо підсилити словом (поясненням) педагога.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація освітніх технологій, впливових на рівні валеології, ековиховання, фізичної підготовки та інтелектуалізації особистості здобувача середньої освіти. Предметом дослідження є визначення місця звитяг і гартів як потенціальних у контексті здобуття молоддю безпекових навичок медіаграмотності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів (результати дослідження). Середня освіта в ХХІ столітті зосереджена майже вповні навколо набуття знань здобувачами і формування базових компетентностей. Але в сучасному суспільстві, в епоху цифровізації, набутих базових знань і вмінь не зовсім достатньо для розвитку стійкості, зосібна, націоцентричної, та компетенцій інфомедійної грамотності, що впливають із розуміння екзистенційної тривалості війни, із якою зіштовхнулася Україна, а отже, і Європа, весь цивілізований світ. А тому гарті та звитяги як форми досягнення обороноздатності індивідуальної, колективної, народної, державної, континентальної, цивілізаційної – на часі, інший аргумент щодо цього – світове постінформаційне, технократичне суспільство вимагає від молоді формування навичок критичного оцінювання реальності та кожної ситуації, що складається. Інтелектуалізм і медіаграмотність, у поєднанні з навичками гартів, дають розширення й варіативність у межах інтерпретації сучасності, а отже – і для синтезу та аналізу.

Конфлікт між українцями та північним агресором – світоглядний, відображений в історії, у бойових мистецтвах, у культурі, зокрема, у художній літературі України й не лише, – це конфлікт, що набув ознак у ХІІІ ст., став етногеографічним, геополітичним, тому гарт і звитяги (у величезному різноманітті форм) – комплекс захисту, що відображений у культурі Європи як найпотужнішої історично культурно-феноменальної частини світу, що підлягала численним спробам колонізації зі сходу. Шана, наслідування, вивчення досвіду

звитяжців мали характер індикативний – або це було в незалежних державах та в освітніх закладах, що захищали права народів на незалежний розвиток, або ж це приховувалося, фальшувалося, викривлювалося, як, до прикладу, в освітній доктрині СРСР. Прецедентом для нас є те, що у незаангажованій культурній спадщині України не було возвеличень так званого йорданського гарту чи пірнання (на Йордан, Водохреще), оскільки наші предки не хизувалися натурою, не пов'язували це зі спартанським культом, із грецькими чи римськими традиціями загартувань. Натомість українці здавна практикували гартування організму впродовж календарного року, а зимове – після хрещення Руси-України в периметрі християнських свят (Різдва – Стрітення). У своїх розвідках на фальшування пірнальних та купальних традицій вказали науковці: Олекса Воропай [3], Сергій Шумило [32] та Юрій Пуківський [23], Михайло Максимович [15] наголошував, що хрещенською водою українки вмивалися – задля здоров'я, краси. Сергій Шумило переконливо назвав зимові пірнання «постсоветськими новоделами» [32], що підсилили послідовники відновлення націоцентричних принципів навчання й виховання [6], [20], [23]. Культура гартів була присутня ще у скіфів, передана дружинникам руським, козакам, воїнам УСС, УПА, НГУ, ЗСУ, ССО тощо. Саме скіфи ходили босими з ранньої весни й до передзимків, переносячи відносно легко зміни температур, купаючи немовлят у холодній воді [12, с. 231-237]. Педагог тут може покликатися на спогади Геродота й Тацита, давньогрецьких істориків [23], [6]. Це зберігалось й на Північному Кавказі (Кубань, Дон, Терщина), після розгрому Січі, у козацьких формуваннях, підлеглих Російській імперії [23], [6]. У програмній пам'ятці давньої української літератури «Повісті временних літ» разом зі здобувачами знаходимо опис, як немовлят руські жони купали в холодній воді після народження (як захист супроти епідемій – «повальних морів»); зі слів Володимира Мономаха: «... Весь розпорядок у будинку сам встановлював, і в спеку, і в холод – обмивання тілес...» (1113 р.) [22]. Здобувачам буде цікаво дізнатися, що автор програмного твору «Слово про похід Ігорів» описує

звитязтва князя Ігоря так: «Ігор сей, славен князь, / Міццю розум оперезав, / Мужністю сердечною нагострив, / Ратного духу виповнився / Та й повів полки свої хоробрі / На землю Половецьку, / За землю Руську...» [24], а значніше – звитяги брата князевого Всеволода, його – як Буй-тура і через звитязтва його ж таки дружинників, котрі : «...Під сурмами сповиті, / Під шоломом викохані, / З кінця списа годовані. / Всі путі їм відомі, / Яруги їм знайомі, / Луки в них напружені, / Сагайдаки відкриті, / Шаблі нагострені; / Самі скачуть, як вовки сірі в полі, / Шукаючи собі честі, / А князеві слави...» [24]. У творі згадане широке різноманіття гартів предків у різних краях, етнографічних зонах.

У Галицько-Волинському літописі згадано не раз героїку Романа Мстиславовича – «Самодержця всеї Руси» [5] (князя Київського, Новгородського, Галицько-Волинського), праправнука Володимира Мономаха, який загинув 19 червня 1205 року біля польського міста Завихвоста [5]: «Загинув великий князь Роман, вікопомний самодержець всеї Руси, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих...» [5]. Інший уривок демонструє безпосередні фізичні звитяги: «Він бо кидався на поганих, як той лев, сердитий був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, та рівнею був своєму діду Мономаху, що погубив поганих ізмаїльтян (половців)...» [5]. Згадана в Галицько-Волинському літописі і стратегія русів – утвердження християнства, захист Європи від кочовиків. Король Данило зображений у літописі: «Кріпко боровся, побиваючи татар. Був він сміливий і хоробрий, од голови й до ніг його не було на нім вади. Був князем добрим, хоробрим, мудрим, який спорудив городи многі й церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, та братолюбством він світився був із братом Васильком...» [5] (порівняємо із відеопроєктом Акіма Галієва «Таємниці великих українців»).

У народній пісні, ймовірно, авторства Марусі Чурай – «За світ встали козаченьки в похід з полуночі...» ідеться про загартування козаків – підйом до сходу сонця [2]. Плавання й пірнання, веслування серед бурхливої ріки були для

козаків обов'язковими, на що вказав Д. Яворницький, ватажок кидав люльку в ріку – козаки з дна діставали її зубами, що тренувало опорно-руховий апарат, а якщо змушені були пити воду брудну, болотяну, то попередньо ковтали вуглинку (ефект активованого вугілля) [33, с. 180]. У добу Гетьманщини гіперболізація звитяг зафіксована в козацьких літописах, віршах. У панегірику гетьмана Пилипа Орлика ідеться про звитяги гетьмана Івана Мазепи: «Alcides rossiyski triumfalnym lawrem ukoronowany iaśnie wielmożny iegomość pan Jan Mazepa hetman woysk ich carskiego prześwietnego maiestatu zaporożskich 241» (Вільно, 1695 р) [19, с. 390] – автор величає «булавовладного Алкіда», «руського Юпітера» та під проводом Івана Мазепи здобуття Азова. Дмитро Вишневецький (званий Байдою, нащадок Короля Руси Данила, Великого князя Київського, а не лишень Галицько-Волинського, як було фальшовано в СРСР) вважається батьком козацьких гартів, що подибуємо у фольклорі [2, с. 3-34]. У «Пісні про Байду» (або ж «В Царіграді на риночку п'є Байда мед-горілочку...») слово «байда» означає забаву, у якій герой «п'є мед-горілочку» [2, с. 5-6], «не день, не два» [2, с. 5-6], «не одну нічку та й не годиночку» [2, с. 5-6], не співаючись, кидаючи виклик усім історичним завойовникам, зосібна, султанові й Османській Порті [2, с. 5-6], що є прикладом для молоді із розвінчування советських фальсифікацій, щодо поведінки козаків. Д. Яворницький в «Історії запорізьких козаків» пише, що козаки «...не були схожими на тих нещасних п'яниць, котрі пропивали свої душі в чорних і брудних корчмах, втрачаючи в них усілякий образ і подобу творінь Божих. Тут було своєрідне молодецтво й особливий, епікурейський погляд на життя людини, котра даремно обтяжує себе працею і турботами, не розуміючи справжнього сенсу життя – існувати для веселощів і радості... Відрізаний від сім'ї, постійно дивлячись в очі смерті, козак, зрозуміло, споглядав усе безтурботно й намагався свій короткий вік скрасити різними задоволеннями...» [33, с. 180]. Пропонуємо розглянути історіософські карикатури Юрія Журавля (зокрема, альбом «Знай наших») [9].

Григорій Сковорода постраждав від Російської імперії, оскільки його козацьке прізвище родове – Скора Вода, таким його й зобразив Юрій Журавель (в імперському реєстрі козацького нащадка записали глумливо – Сковорода) [9], однак він став українським Сократом, полтавським Платоном, Діогеном зі Слобожанщини, босоніж мандрував Україною й лівовою частиною Європи [11], у сучасній графіці він постає крашем свого часу [9]. Леся Українка, відома своїм гартуванням працею інтелектуальною, гартувалася й фізично, про що згадувала сестра письменниці Ольга Кривинюк: «Малою вона любила рух, – любила танцювати, плавати, стрибати «стрибогами», гімнастикуватися, бігати на перегони, лазити по деревах, любила різні рухливі ігри...» [27, с. 90]. Мати Лесі Українки Олена Пчілка (Олена Драгоманова-Косач) згадувала краєвиди Звягеля біля річки Случ, куди дівчата з родини виходила на купіль: «Там були гарні скелі над водою і хороше місце для купання» [27, с. 91]. Фатальні «Случі рідної веселі береги...» [27, с. 92] прирекли Лесю Українку на хворобу (пірнання до морозів мало би загартовувати кінцівки), що не відобразили мистці з виняткової поваги [9].

У підтоталітарний період українські гarti згадувалися побіжно. Майк Йогансен, письменник, спортсмен (ковзаняр, футболіст, тенісист і атлет) [20], [29] на стіні у кімнаті завішав весло до байдарки, футбольні розмови вів із офіційним письменником СРСР Юрієм Смоличем, якого не розстріляли, а Микола Хвильовий, ковзаняр, розвинув чемпіонський потенціал із фігурного катання [20], [29]. Емігрант Іван Багряний писав про гarti й виклики-авантюри Григорія Многогрішного та Андрія Чумака, персонажів пригодницьких, антирежимних романних творів – «Тигролови», «Сад Гетсиманський»); до еміграції автор практикував велоподорожі Лівобережжям, Дніпровим берегом. Відомий у світі як український Андерсен бердичівлянин Всеволод Нестайко кепкував із пірнання Бурмила та Книша («Тореадори з Васюківки»): «Пірнає. Над водою якусь мить дригаються худорляві волосаті ноги у ластвах, потім зникають. Нема Бурмила, тільки жмурки по воді пішли. Книш пильно дивиться

на воду. Секунда, дві, три... Аж ось з'явилися на воді бульбашки, бульбашки, бульбашки.. Рраз! – і вигулькнула Бурмилова голова...» [18]. Після оглядів-дайджестів із мистецьких творів від давнини до сучасності, після цитувань і читань, обговорення відомих із навчального процесу творів, можна розпочати опрацювання додаткової літератури, а також укласти план евристичної бесіди, де здобувачі освіти можуть поділитися досвідом у спробі гартувань. Це нагода педагогічного прогнозу й розрахунку на щирість, самостійність і швидкість реакцій здобувачів. Мистецький потенціал дає можливість охопити ширший обсяг матеріалу, а також узагальнити почуте, прочитане, пережите, побачене, глобалізувати спостереження за історичним контекстом звияг, зуміти зрозуміти оглядові явища й пов'язати з густиною програмового матеріалу з фізичної культури.

Висновки. Отже, інтелектуалізм у підходах до вивчення в межах середньої освіти історичного контексту й сучасного стану звияг і гартів вельми необхідний, що доводить ілюстративний матеріал, обговорений та позиціонований у статті. Евристика, гейміфікаційні прийоми та медіаграмотність є формами інструментарію, що доречні, оптимальні нині, дозволяють уніфікувати підходи до вивчення культури України як європейської.

Список використаних джерел

1. Боплан Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Львів : Каменяр, 1990. 301 с.
2. Возняк М. Цікава пам'ятка української пісенности XVII в. Україна. 1929. Вип. березень-квітень, книга 33. С. 3–37.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Ч. 1. Ч. 2. За виданням : Мюнхен, 1958. 309 с.
4. Гаврош О. Закарпатський Геракл : дитинство Івана Сили (Фірцака-Кротона). Олександр Гаврош про Григора Пинтю, Олександра Духновича, Івана

Силу, Адальберта Ерделі, Августина Волошина : оповідання. Київ, 2011. С. 56–75.

5. Галицько-Волинський літопис (у перекладі Леоніда Махновця). URL : <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm> (дата звернення 29.08.23).

6. Горевой Д. Пірнання в ополонку – не давня традиція, а продукт пострадянського релігійного відродження. LB.UA : дорослий погляд на світ, 19 січня 2022.

7. Дашкевич Я. Учи неложними устами сказати правду. Київ : Темпора, 2011. 828 с.

8. Дубовис М., Короп Ю. Ігри та ігрові вправи для початкового навчання плавання : посібник для вчителя. Київ, 1991. 143 с.

9. Журавель Ю. Zhuravel Yuriy. ЗНАЙ НАШИХ. URL: https://www.facebook.com/Zhuravelll/?locale=uk_UA (дата звернення 21.11.2024)

10. Зелененька І., Ткаченко В. Сюжетні особливості поезії руху опору другої половини ХХ століття в Україні (на прикладі лірики дисидента Тараса Мельничука). Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Хмельницький, 2023. № 7. С. 52–56.

11. Ісіченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів. Львів – Київ – Харків : Святогорець, 2011. 568 с.

12. Історія цивілізації. Україна. Том 1. Від киммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.). Колектив авторів : Н. С. Абашина, М. Ю. Відейко, О. В. Гопкало, А. М. Домановський, Г. М. Казакевич, Е. А. Кравченко, О. В. Ліфантій, С. В. Махортих, Л. П. Михайлина, Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Симоненко, Т. М. Шевченко, О. В. Шелехань. Упорядник М. Ю. Відейко. Харків : Фоліо, 2019. С. 231–237.

13. Канішевська Л. До проблеми військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 63, том 1, 2023. С. 319–323.

14. Клепуц Л. Функціонування ненормативної лексики в українській і британській літературі в історико-культурному контексті. Слово і час, 2009. №10. С. 92–100.
15. Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / уклад. П. Г. Марков. Київ : Вища шк., 2004. 504 с.
16. Мисак Б. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.07. Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Тернопіль, 2010. 24 с.
17. Мірошніченко В., Ставицький О. Фізичне вдосконалення та загартування як складова впровадження козацької педагогіки в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2011, №9. С. 83–86.
18. Нестайко В. Тореадори з Васюківки. Малюнки : Анатолій Василенко. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2015-2022. 543 с. URL: <https://osvita.ua/school/literature/n/71671/list-6.html> (дата звернення 31.08.23).
19. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина : Вибрані твори. Київ : Ін-т культурологічних та етнополітичних досліджень ім. І. Київського МАУП, 2006. 735 с.
20. Ословська С. Із розстрільних списків : Майк Йогансен. Локальна історія, 14 квітня 2022.
21. Плавання з методикою викладання : навчально-методичний посібник / укл. : М. Ячнюк, І. Ячнюк, Ю. Ячнюк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2020. 216 с.
22. Півість врем'яних літ. URL : <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm> (дата звернення 30.08.23).
23. Пуківський Ю. Чи купалися українці на Водохреще? Локальна історія, 18 січня 2021.

24. Слово про похід Ігорів. Переклад Максима Рильського. URL : <http://litopys.org.ua/slovo67/sl18.htm> (дата звернення 29.08.23)
25. Ставицька Л. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ : Критика, 2008. 454 с.
26. Українка Леся. Вибрані твори. Київ : Дніпро. 1991. Том I. С. 228.
27. Українка Леся. Твори в 12-ти томах, Т.1., Київ, 1975, С. 90–93.
28. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду. Упорядники : Лариса Масенко, Віктор Кубайчук, Оріся Демська-Кульчицька. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
29. Цимбал Я. У 1920-х роках українські письменники зовсім не орієнтувалися на російську літературу. Українська правда, 23 лютого 2016.
30. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. Пер. Ю. Назаренка. Київ : Томіріс, 1993. 224 с.
31. Шугай О. Іван Багряний : нове й маловідоме. Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти. Київ, 2013. Т.1. 960 с. Т. 2 1048 с.
32. Шумило С. Чи треба купатись в ополонці на Водохреща. Сміла. UA. 16.01.2021.
33. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. 1 том. Львів : «Світ». 1990. С. 180.